

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

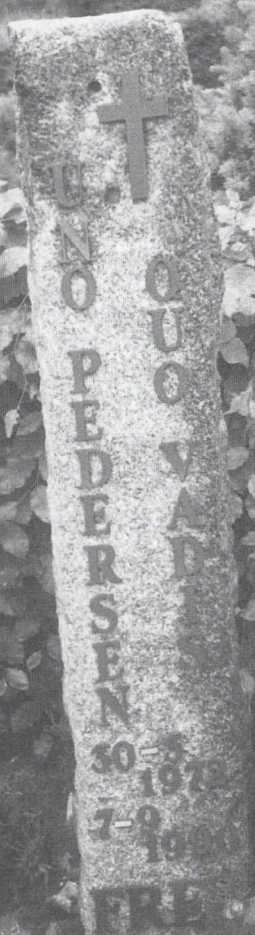
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

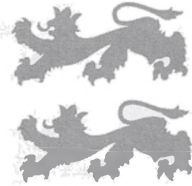

NUMMER 11
NOVEMBER

1995

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
135 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid, ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Inge Adriansen
Museet på Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Kim Furdal (ansv.),
Institut for
sønderjysk Lokalhistorie,
6200 Aabenraa

Carsten Porskrog Rasmussen
Fredenshøj 28,
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

Udgivet med støtte af Kulturministeriets
bevilling til almenkulturelle tidsskrifter.

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev

I dette nummer:

- Når livet er kort* 279
Livet var hårdt i det gamle landbosamfund. Det gjalt ikke mindst for samfundets dårligere stillede befolkningsgrupper. Kim Furdal har undersøgt dødsindførelserne i Sdr. Bjert sogns kirkebøger fra 1852 til 1861. På den baggrund overvejes det, hvilke konsekvenser de sociale omstændigheder omkring døden havde på landbosamfundets begravelsesskikke.
- Sønderjysk Sommer Symfoni* 288
Et af de lyriske arrangementer i forbindelse med Afstemningen og Genforeningen var opførelsen af Sønderjysk Sommer Symfoni. En af initiativtagerne, Sønderjyllands amts kulturkonsulent, Jesper Tofft fortæller om tilblivelsen.
- Set og sket i grænselandet* 292
Eskild Bram guider i Grænselandskronikken læseren rundt i landsdelens mange begivenheder i juli kvartal. Her kan han bl. a. konstatere, at debatten om Istedløven atter optog avisspalterne i sommervarmen.
- Om indbydelsen til det tyske mindretal* 303
Foranlediget af Sønderjysk Månedsskrifts oktobernummer har redaktionen modtaget et indlæg fra fhv. redaktør, Bjørn Svensson, om indbydelsen af det tyske mindretal til folkefesten på Dybbøl den 11. juli.
- Det sker på de nordslesvigske museer* 304
- Bognyt* 306
- Bagsiden om forsiden: En hæderlig begravelse* 308
En begravelse i det gamle landbofund var langt fra den stille ceremoni, som det er i dag, men en anledning til kulturelt at markere den afdødes økonomiske og sociale position i samfundet. Kim Furdal fortæller om nogle af de væsentligste elementer, som indtil sidste halvdel af 1800-tallet indgik i en hæderlig begravelse.

Forsidebilledet:

Gravsteder og gravsten er ofte god socialhistorie. Det gjorde således et dybt indtryk på forfatteren af bagsideartiklen, da han for få år siden så Uno Pedersens (1972-1990) gravsted på Lindballe kirke med en dørigger fra forældrenes ejendom Staunskær, anvendt som gravsten. Mere udtryksfuldt kunne hans korte liv næppe udtrykkes. Foto: Givø Egnens Museum.

Når livet er kort

Begravelser i Sdr. Bjert 1852-1861

Af KIM FURDAL

Livet var hårdt i det gamle landbosamfund. Det gjalt ikke mindst for samfundets dårligere stillede befolkningsgrupper. Kim Furdal har undersøgt dødsindførelserne i Sdr. Bjert sogns kirkebøger fra 1852 til 1861. På den baggrund overvejes det, hvilke konsekvenser de sociale omstændigheder havde på landbosamfundets begravelsesskikke.

Indledning

Den 15. december 1852 døde Anne Cathrine Knudsen i Agrupskov i Sdr. Bjert sogn syd for Kolding. Livet blev kort. Kun i tre uger og en dag nåede forældrene, husmand Nis og Anne Knudsen, at opleve hende i live, inden Anne Cathrines øjne lukkedes endegyldigt. I kirkebogen bemærkede præsten i Sdr. Bjert, Andreas Petersen, om hendes korte liv: »Hun var svag fra Fødslen af og var maasken næppe fuldboren«.

Begravelsen af Anne Cathrine var ikke den eneste børnebegravelse, som Andreas Petersen forestod denne kolde decemberdag. Samme dag blev også hendes søster Marie Elisabeth begravet. Hun »levede blot en Dag længere end Søstere og blev i alt tre Uger og to Dage gammel«. Tragedien var fuldbyrdet. Nis og Anne Knudsen havde dermed mistet deres nyfødte tvillingedøtre på blot to dage.

Den korte historie om Anne Cathrine og Marie Elisabeth findes i kirkebogen for Sdr. Bjert sogn. Her kan de læses sammen med en lang række andre skæbner i Sdr. Bjert. Andre søgnebeboere fik dog et langt og forhåbentligt godt liv, inden præsten gav det sidste sakramen-

te. Det var tilfældet med Mettemarie, datter af gårdmand Wolle og Mette Hansen i Bjert by. Hun blev knap 77 år, inden hun i marts 1858 så sin Gud i øjnene. Det havde været et langt og frugtbart liv med to ægtemænd. Med den første mand, Niels Christian Nielsen, Bjertmark, fik hun ikke mindre end otte børn. Her var der tydeligvis mere stof til den ligprædiken, Andreas Petersen holdt i Sdr. Bjert kirke den 11. marts 1858.

Livet er fuld af skæbner, og alle ender de på et eller andet tidspunkt som en kortere eller længere indførelse i kirkebogen ved livets slutning. Her blev de afdøde behørigt registreret, så de også officielt var udtrådt af samfundet. Siden de første kirkebøger blev påbegyndt i slutningen af 1500-tallet, er der opsamlet et omfangsrigt personalhistorisk kildemateriale i kirkebøgernes dødsindførelser. For Sønderjyllands vedkommende er man specielt heldigt stillet. I de slesvigske dødsindførelser blev den afdødes ægtefælle(r), børn, børnebørn og efterhånden også den afdødes forældre og afdødes bopæl noteret omhyggeligt.¹⁾

Det har givet den stadig større gruppe af slægtshistorikere et helt enestående kildemateriale til deres arbejde. Heri er der intet nyt. Til gengæld er det med enkelte, men vigtige undtagelser, forbløffende lidt lokal- og righistorikere har brugt kirkebøgernes dødsindførelser. Det er beklageligt. Kirkebøgernes dødsindførelser indeholder et rigt materiale, der rækker langt ud over det rent personalhistoriske. Det konstaterede jeg ved selvsyn, da jeg i anden anledning arbej-

dede med dødsindførelserne i Sdr. Bjert sogns kirkebøger i en tiårig periode fra 1852 til 1861.

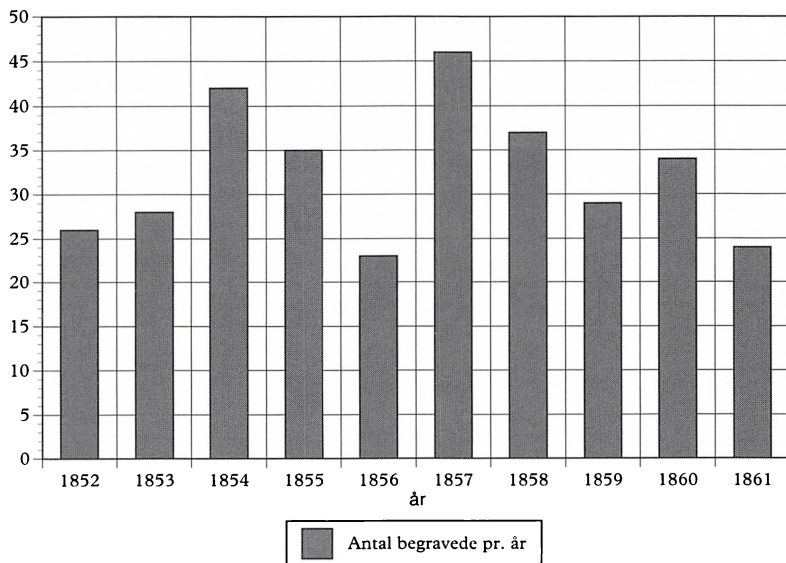
Døden i Sdr. Bjert

I hvilken udstrækning satte døden sit præg på Sdr. Bjert sogn? I den nationalt turbulente tid gik livet sin stille og regelmæssige gang i Sdr. Bjert med sine 926 indbyggere ved folketællingen i 1845. Det gjorde døden ikke. Døden var en yderst uregelmæssig gæst i sognet. I 1854 blev 42 personer begravet i Sdr. Bjert kirke, og efter døden havde høstet 23 gange i 1856, svingede han det efterfølgende år leen 46 gange, hvorefter besøgstallet de følgende år faldt til 24 i 1861. Det »store« antal dødsfald i 1854 og 1857 kunne tyde på epidemier, og ialtfald for 1857 og 1858 synes der at have været en epidemi af dysenteri (blodgang) i Sdr. Bjert. En smitsom tarmsygdom, der bl. a. giver blodig diarré og stærke smerter. I dag kan den kureres,

men i 1857 kostede den mindst ni personer livet i Sdr. Bjert, inden den rasede ud. Blodgang var dog ikke den eneste bidragyder til kirkegården. Brystbetændelse, brystsyge, svindsot (tuberkulose) og apopleksi (hjerneblødning) var som normalt en hyppig gæst i sognet. I 1854 var situationen knap så entydig. Dette år kan der bl.a. konstateres tre tilfælde af svindsot, tre tyfustilfælde, to døde af apopleksi, mens præsten i fire tilfælde angav »brystsvaghed« eller »brystsygdom« som dødsårsagen. De sidstnævnte tilfælde dækker formentligt over lungebetændelse og tuberkulose.

Ser man nærmere på tallene, så var døden en mere regelmæssig gæst hos enkelte samfundsgrupper end hos andre. Ved nytår kunne præsten i Sdr. Bjert som en tommelfingerregel regne med, at han i det kommende år skulle begrave 6-8 husmænd og 6-8 indsiddere. Samme regelmæssighed prægede ikke gårdmandsstanden. Fra 1852 til 1861 begra-

Antal begravede i Sdr. Bjert sogn 1852-1861.

vede præsten gennemsnitligt 12 gårdmænd i løbet af året. Gennemsnittet dækker dog over nogle voldsomme udsving. I 1854 begravede præsten 21 gårdmænd, mens sognet kun havde seks gårdmandsbegravelser i de to følgende år.

Nu er der intet, som tyder på, at aldersfordelingen hos gårdmændene skulle være årsagen til de kraftige udsving. Forskellen er bemærkelsesværdig, uden at jeg på nuværende tidspunkt kan give en forklaring, der formentlig skal søges i kulturelle, sociale og økonomiske forhold.

I døden er vi alle lige

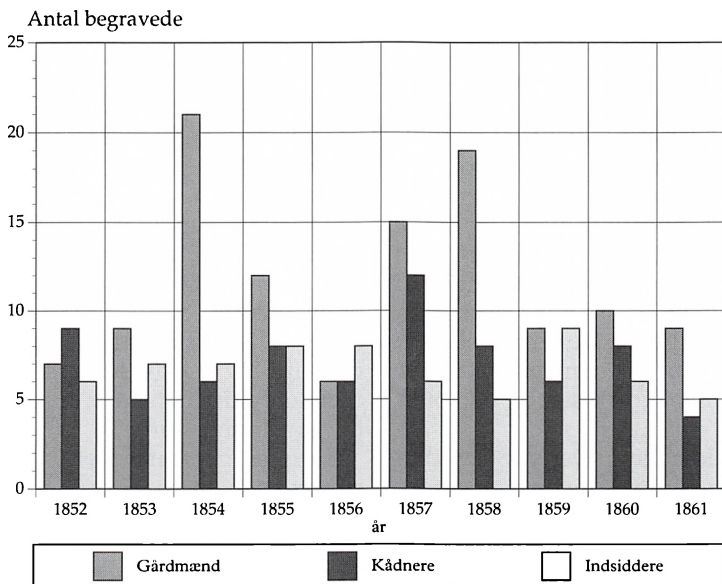
I døden er vi alle lige, hævdes det. Vi skal alle miste alt, kun den sidste skjorte får vi med, og den er som bekendt uden lommer. Til gengæld er omstændighederne omkring døden langt fra ens. Man behøver blot at besøge landets kirkegårde for at konstatere dette. Kirkegårdene er socialhistoriske monumenter, og skul-

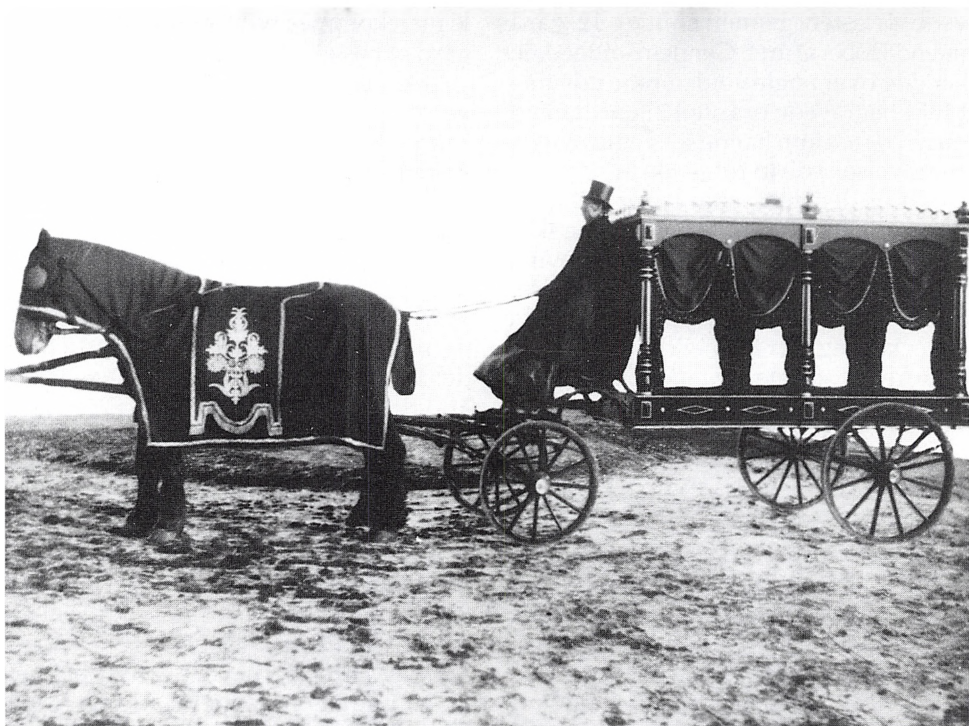
le man komme i tvivl, er Sdr. Bjert kirkegård et besøg værd.

Ikke blot gravstederne og gravstenene på Sdr. Bjert kirkegård fortæller om forskellene på fattige og rige, også dødsindførelserne i kirkebogen fortæller deres tydelige sprog om sognets sociale geografi. Generelt var udsigten til at blive gammel ringe for den nyfødte i midten af 1800 tallet i forhold til i dag. I 1860'erne var middellevetiden for den nyfødte i Danmark ca. 45 år. I 1980 havde den nyfødte udsigt til at blive 70-75 år, lidt afhængig af kønnet.²⁾ Selve indgangen til livet, fødslen, var hård for såvel barnet som moderen. 5.5 % af begravelserne i Sdr. Bjert var således dødfødte børn. I Sdr. Bjert er der ikke registreret dødsfald direkte som følge af barselsfeber, men i København skyldtes 23.3 % af samtlige dødsfald for kvinder i alderen 15-45 år barselsfeber.³⁾

I dag hører børnebegravelser heldigvis til undtagelsen, men i Sdr. Bjert var

Antal begravede gårdmænd, husmænd og indsiddere i Sdr. Bjert sogn 1852-1861.

Ligvogn fra Sommersted, 1906. I modsætning til den fornemme ligvogn fra Tønder med et fire hestes forspand blev denne ligvogn kun trukket af to heste. Foto: Jørg. Hesselberg. Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

godt en tredjedel af de begravede børn under 15 år. Yderligere 4 % af begravelserne var unge mellem 15 og 20 år, hvilket betyder, at knap hveranden jordpålæggelse, som præsten i Sdr. Bjert foretog, var over dødfødte børn og unge under 20 år. Det har naturligvis ikke kunnet undgå at påvirke indstillingen til døden, når man som i Sdr. Bjert sogn gennemsnitligt havde tre begravelser af børn og unge om ugen, mens man hver uge havde to begravelser af personer over 55 år.

»Jeg var aldrig syg. Det var jo sådan dengang: de stærke de levede, og skravlet døde«, sagde en 83-årig mand (f. 1870).⁴⁾ »Skravlet« døde, og i Sdr. Bjert sogn var skravlet helt overvejende søn-

ner og døtre af husmænd, indsiddere og navnlig tjenestefolk. Mens 24.8 % af de begravede gårdmænd var børn under 15 år, var ikke mindre end 78.6 % af de begravede tjenestefolk børn under 15 år. Var man barn af en tjenestepige - og det var oftest børn af tjenestepiger - skulle man være overordentlig heldig for at blive voksen. Sandsynligheden for, at tuberkulose, skarlagensfeber, difteri, mæslinger og kighoste afbrød livet inden det fyldte 15 år, var langt større end for gårdmandsbørn.⁵⁾

Heri er der intet nyt. Allerede den stærkt socialt engagerede læge, Th. Sørensen, konstaterede i 1883, at børnedeligheden hos den socialt dårligst stillede del af befolkningen, som husmænd,

indsiddere og tjenestefolk, var markant større end hos velstillede befolkningsgrupper som bl. a. proprietærer, købmænd og møllere.⁶⁾ Og tjenestefolkene hørte i 1800-tallet ligesom landarbejderne til den dårligst stillede befolkningsgruppe.

Af Sdr. Bjerts 194 tjenestefolk i 1845 var de 191 ugifte med en gennemsnitsalder på 24 år. Hvis de ikke kom fra Sdr. Bjert og de omliggende sogne, kom de overvejende fra de magre hedeegne i Midt- og Vestjylland, især fra Ribe amt. Tjenestefolkene blev hyret for ét år ad gangen ved Folkemarkedet på Rendebanen i Kolding den 1. november. Gårdmanden lagde ud med at spørge en i klyngen, om han eller hun ønskede fæste og til hvilket løn. Derpå begyndte man at tinge, indtil der var enighed om prisen, hvorefter karlen eller pigen fulgte med sin nye husbond hjem.⁷⁾ Selv om tyendelønningerne var stigende i disse år, så var lønnen og arbejdsforholdene ikke beregnet til forsørgelse af et hushold med børn. Konsekvenserne kan man læse i kirkebøgerne.⁸⁾ Børnedødeligheden for tyendebørn var alarmerende høj.

Tjenestefolkene var dog ikke den eneste gruppe med en høj andel af børnebegravelser. Hos gruppen af indsiddere og landarbejdere var lidt over halvdelen af begravelserne børn under 15 år. Lidt lavere lå husmændene, hvor knap halvdel af begravelserne var børn under 15 år. For begge samfundsgrupper gjaldt det endvidere, at de havde langt flere begravelser af unge mellem 15 og 19 år, end det var tilfældet hos gårdmændene. Intet under, at de store børnerige familier var særlig udprægede i de dårligst stillede samfundslag.⁹⁾

Døden i Sdr. Bjert var som mange andre forhold i tilværelsen en social omstændighed. Var man ikke født med en sølvske i munden som barn af f. eks. en

proprietær, gårdmand, eller møller, så bukkede man generelt hurtigere under for de økonomiske og sociale omstændigheder. I grafen over alderen ved dødsfaldet er det relative antal begravelser hos henholdsvis gårdmændene, husmænd og indsidderne i Sdr. Bjert fordelt efter alder ved dødsfaldet. Mens gårdmændene var privilegerede med forholdsvis mange dødsfald blandt voksne over 40 år, så havde husmændene og indsidderne i kraft af de mange børnebegravelser relativt færre begravelser af voksne over 40 år. Det havde konsekvenser for den gennemsnitlige alder ved begravelsen. Gårdmændene blev i de ti år gennemsnitligt 45.5 år, mens gennemsnitsalderen hos husmændene og indsidderne var nede på henholdsvis 22.1 og 16.3 år. Bundrekorden stod tjenestefolkene for med en gennemsnitsalder på 5.2 år, og der er ikke tale om en trykfejl! Det var helt overvejende børn af tjenestefolk, der døde, hvad der kun understreger, at der økonomisk, socialt som arbejdsmæssigt ikke var plads til at have børn som tjenestekarl eller pige uden eget hushold.

En sober begravelse

Sognets beboere kunne i Sdr. Bjert kirke hver uge ved selvsyn se de menneskelige sider af de tørre tal. Ikke mindre end 33 gårdmænd blev mere end 70 år. Det samme var kun forundt fem husmænd og tre indsiddere i de ti år. Det at blive rigtig gammel var derfor til langt op i 1800-tallet næsten ensbetydende med at være gårdmand.

Det var et privilegium at blive gammel i Sdr. Bjert som andre steder. Det har formentlig heller ikke kunnet undgå at præge indstillingen til døden og begravelseshøjtideligheden. I dag, hvor den enkelte borger næsten føler at have et retskrav på et langt liv, er en begravelse eller bisættelse en højtidelig og ikke

mindst en stille affære, der ofte afsluttes med et kaffebord, hvor den afdøde stiltfærdigt mindes. Døden er tillige blevet en anonym affære, der oftest klares af et velfungerende system af læger, præster og bedemænd.

En begravelse i det gamle landbosamfund var en social begivenhed, der blev markeret over for det øvrige samfund med en række skikke og ritualier omkring begravelsen. En af de specielt sønderjyske var traditionen med at sætte lyskjalde over den afdøde, som blev almindelig hos bønderne i 1700- og 1800-tallet for helt at forsvinde igen i 1930'erne.¹⁰⁾

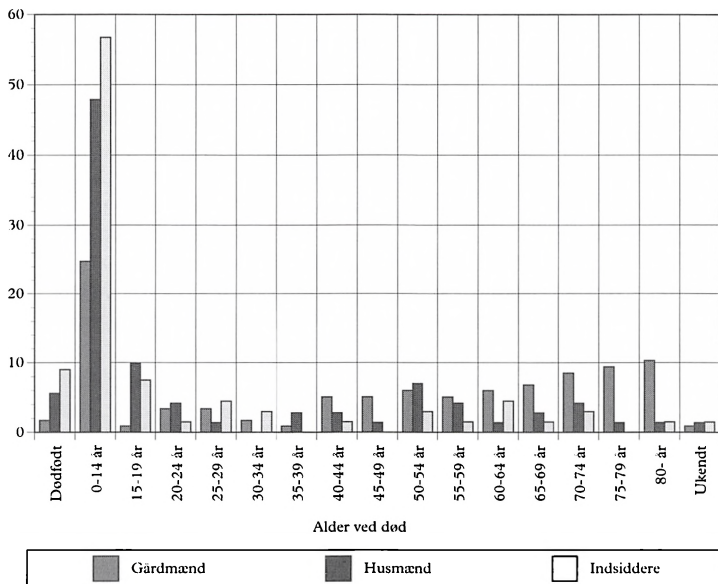
Synes denne begravelsesskik i dag fremmedartet, så kan de til tider livlige sammenkomster efter begravelsen synes blasfemiske og upassende i dag. Der findes talrige vidnesbyrd om disse sammenkomster eller fester, hvor øl og brændevin blev udskænket i rigelige mæng-

der. Johan Meyer beretter således om middagen efter begravelsen i Frøslev sogn: »Til middag fik man samme retter overalt. Det var vinsuppe, som var kogt med store »gruber«, en slags sagogryn, og mange svedsker eller blommer. Dertil fik man friskbagt sigte- eller hvedebrød med et godt lag hjemmekærnet smør. I suppen var der flere flasker rødvin, og ved en 3-4 tallerkener kunne folk godt blive snakkende.«¹¹⁾ I Ubjerg sogn blev der ligeledes trakteret med vinsuppe, flæsk og rigeligt med rom i sørgehuset efter begravelsen.¹²⁾ I Strandelhjørn købte sønnen rigeligt ind til faderens begravelse til en menu formentligt bestående af vinsuppe, kaffe, smørrebrød og den uundværlige brændevin. Menuen var bemærkelsesværdigt nok den samme som til en barnedåb i selv samme familie.¹³⁾

Det kunne være ganske anselige mængder, som blev spist og drukket ved

Alder ved døden fordelt på gårdmænd, husmænd og indsiddere. Sdr. Bjert sogn 1852-1861

% andel af begravede inden for den enkelte socialgruppe.

Ligvognen i Broager fotograferet i brug i 1944 med Erik Ravn som kusk. Foto: Broagerlands Lokalkarkiv.

disse selskaber. Ved begravelsen af Lorenz Feddersen i Ubjerg i 1834 gik der 80 pund kød, 36 pund skært kød, 80 pund kalvekød, 3 flæskebørster, 10 tærter, for 12 mark gewürtz-tvebakker, for 12 mark sukker-tvebakker, for 16 mark gemene tvebakker, 44 franskbrød, 10 pund svedsker, syv pund risgryn, 2 lod muskatblomst, to lod nelliker, 10 kander rom, tre citroner, 2 lod kanel, syv pund kaffebønner og 30 pund sukker.¹⁴⁾ Med de ofte store mængder af øl, brændevin og rom kan det ikke undre, at selskaberne ofte kunne være særdeles livlige. I Ubjerg sogn havde man endnu i 1920'erne ikke glemt begravelsen af pastor Schmidt i julen 1840. I reglen varede begravelserne i sognet dog kun én dag, men til gengæld holdt man ud natten igennem med kortspil og druk.

De selskabelige sammenkomster kun-

ne naturligvis blive for meget ikke mindst for den evige moralvogter, øvrigheden, der allerede i 1500-tallet forsøgte at regulere bøndernes fester. Hertug Hans den ældre udsendte således i 1566 en luksusforordning, der netop som første punkt »ganske afskaffede og forbudte« gravøl i Haderslev.¹⁵⁾ Forordningen var Guds spildte ord på Balle Lars, og den blev da også karakteristisk for sin manglende gennemslagskraft, senere fulgt op af flere forordninger. Nu har statsmagten altid haft en professionel forargelse over den uskik og ødselhed, som man mente prægede bondestanden og ikke mindst de dårligst stillede samfundsgrupper. Derfor er det straks mere interessant, når lokalbefolkningen selv greb ind for at regulere størrelsen af sammenkomsterne, som det skete i Terkelsbøl landkommune i Tinglev sogn i 1879. I

Sammenkomsten var altså en måde for den enkelte gårdmand til kulturelt at markere sin sociale status og position i lokalsamfundet. En anden mulighed var ved klokkeringningen i forbindelse med begravelsen. I Ullerup sogn blev der således ringet med begge kirkeklokker kl. 11.00, når en voksen var død men kun med en klokke ved et barnedødsfald, og i Aabenraa var ligkonen hurtig til at forhøre sig, hvorvidt der skulle ringes med en eller to klokker.¹⁸⁾ Det er imidlertid spørgsmålet, om der var andre end gårdmændene og andre velstillede, der havde grund til at »fejre« en begravelse med et større »festmåltid« og ringing med to klokker. Døden gjorde sin høst langt tidligere hos de øvrige samfundsgrupper som husmænd, inderster, landarbejdere og tjenestefolk. Der var ikke samme glans over begravelsen af en tre uger gammel pige som af en 77-årig gårdmandskone.

Et langt og forhåbentligt godt liv var et privilegium, der som nævnt var forbeholdt de få. En gårdmand eller gårdmandskone, der havde levet et langt liv, kunne derfor nok være værd at »fejre« med bl. a. et stort og godt måltid med rigeligt af mad og drikkevarer. Som Johan Meyer udtrykker det: »Det var ikke den store sorg, når en syg eller gammel fik hjemlov og så fik en ordentlig begravelse, som skik og brug var i byen. Når det var et ungt lig, gik det mere stille af.«¹⁹⁾ Derfor er det måske heller ikke tilfældigt, at en af de få erindringer om dans efter en begravelse netop forekom, da man drak gravøl over en gammel aftægtsmand. Ingen lever evigt, og der var derfor ingen grund til sorg ved et naturligt og ventet dødsfald.²⁰⁾ Begravelsen skulle ideelt slutte med fest og lystighed.

1) Povl Bagge: »Kirkebøger« i: Johan Hvidtfeldt: »Håndbog for danske lokalhistorikere« Kbh. 1952-56, s. 305.

- 2) Alex Birch: »Dødens biologi II« Kolding 1985, s. 114.
- 3) Alex Birch: »Dødens biologi II« Kolding 1985, s. 129
- 4) Gunnar Sandfeld: »Sundhed og renlighed« i: Dagligliv i Danmark bd. VII 1870-1964. Kbh. 1982, s. 275.
- 5) Gunnar Sandfeld: »Sundhed og renlighed« i: Dagligliv i Danmark bd. VII 1870-1964. Kbh. 1982, s. 275.
- 6) Th. Sørensen: Børnedødeligheden i forskellige Samfundslag i Danmark 1883« i: Th. Sørensen: Socialstatistiske undersøgelser« bd. II, Kbh. 1984.
- 7) Kim Furdal: »Gårdmænd, tyende og fattige i Dalby o. 1870« i: Koldingbogen 1990, s. 75-84.
- 8) Lars N. Henningsen: »Tyendevilkår gennem 150 år« i Sdr. Mdskr. 1994, s. 93-98.
- 9) Vagn Dybdal: »Det nye samfund på vej 1871-1913« Dansk Social Historie bd. 5 Kbh. 1982, s. 29f.
- 10) Jette R. Orduna: »En glemt begravelseskik - lysskjolde, lyshylder og lysestager« i: Sdr. Mdskr. 1990, nr. 6, s. 179-185.
- 11) Johan Meyer: »Det gamle Frøslev« Aabenraa 1961, s. 50.
- 12) »Begravelseskikke« i: Sdr. Mdskr. 1924/25, s. 77-79.
- 13) Lars N. Henningsen: »Et 'gravøl' i Strandelhjørn i 1830'erne« i: Sdr. Mdskr. 1995, s. 45-46.
- 14) »Begravelseskikke« i: Sdr. Mdskr. 1924/25, s. 77-79.
- 15) M. Mackeprang: »En luksusforordning for Haderslev fra 1566« i: Sdr. Årb. 1897, s. 222.
- 16) Hans H. Worsøe: »Gamle begravelseskikke i Terkelsbøl, Tinglev sogn« i: Sdr. Mdskr. 1963, s. 110-111.
- 17) Th. Kaufmann: »Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet« Aabenraa 1962, s. 83.
- 18) Peter Beck: »Dansk dreng i Sundeved« Aabenraa 1973, s. 88. Ingeborg Refslund Thomsen: »Hjemme i Nordslesvig«. Kbh. 1961, s. 41f.
- 19) Johan Meyer: »Fra det gamle Frøslev« Aabenraa 1961, s. 51.
- 20) Bengt Holbek: »Højtider i slægtens liv« i: »Dagligliv i Danmark bd. V, 1790-1870« Kbh. 1963, s. 60.

Sønderjysk Sommer Symfoni

- historien om et kulturprojekt

Af JESPER TOFFT

Et af de lyriske arrangementer i forbindelse med Afstemning og Genforening var opførelsen af Sønderjysk Sommer Symfoni. Amtets kulturkonsulent, Jesper Tofft, fortæller om tilblivelsen.

Da Sønderjyllands Symfoniorkester overvejede, hvad man kunne give som sit bidrag til Genforeningsjubilæet i 1995, faldt valget naturligt på »Sønderjysk Sommer Symfoni«. Ret beset har dette musikværk intet med Genforeningen at gøre, men til gengæld er værket det eneste, der er skrevet til orkestret omhandlende Sønderjylland. På denne måde kunne orkestret fremføre et egnsbetonet bidrag på linie med andre kulturinstitutioner i landsdelen. Det opførtes ved en koncert i Sønderborg den 27. august 1995.

Sønderjysk Sommer Symfoni er skrevet af Bo Holten, København (musik), og Jens Rosendal, Ballum (tekst). Værket havde urpremiere ved tre koncerter i august 1993.

Idé og baggrund

Ligesom mange andre er jeg begejstret for Carl Niensens korværk »Fynsk Forår«. På den måde opstod idéen: Var det muligt på tilsvarende vis at lave et lyrisk musikværk med sønderjysk udgangspunkt i vor egen tid?

Efter nogen betænkningstid kontaktede jeg Palle Fløe og Ruth Lauritzen fra korsammenslutningen »Grænsekorene« og musiker Jørgen Frederiksen fra Sønderjyllands Symfoniorkester. Vi blev enige om, at det var en god idé, og besluttede at realisere projektet.

Valget af tekstforfatter faldt hurtigt på Jens Rosendal, der i en række digtsamlinger og i højskolesangbogen har vist, at han har en lyrisk åre for det sangbare. En del af hans andre digte er sat i musik af bl. a. Jens Nielsen, Erling Kullberg og Ole Ugilt Jensen.

Som komponist valgte vi Bo Holten, der også er en kendt kordirigent. Som komponist har han vist evner til at arbejde i såvel et folkeligt som et mere krævende tonesprog. Holten er en kendt gæst hos det sønderjyske symfoniorkester. Bl. a. har han ledet en række workshops, hvor unge komponister kan få afprøvet deres værker for stort orkester. I 1994 udkom hans spændende trompetkoncert »Plainsongs for trumpet and orchestra« med Sønderjyllands Symfoniorkester på CD.

Forarbejde og uropførelse

De to ophavsmænd arbejdede ihærdigt på at få værket færdigt til foråret 1993, hvor prøvearbejdet med korsatserne begyndte. Der blev sendt bud til alle sønderjyske amatørkor med opfordring til at medvirke, idet målet var at samle ca. 500 sangere. Det lykkedes, idet 517 sangere fra 24 forskellige kor meldte sig. Organist og korleder Helge Granum fra Sønderborg forestod det indledende repetitørarbejde.

Samtidig blev der arbejdet med at skaffe økonomi til projektet. Det samlede projekt løb op i 252.500 kr. foruden arbejdskraft. Finansieringen kom på plads ved billetsalg, salg af en koncert til Kolding samt støtte fra en række offentlige

og private fonde samt Sønderjyllands Amt.

I august 1993 overtog Bo Holten selv prøvearbejdet op til koncertrækken. Ved koncerterne var antallet af sangere faldet noget, således at ca. 450 medvirkede ved opførelserne. Solister var den norske sopran Bente Vist og den danske baryton Johan Reuter.

I anledning af Tønders 750-års købstadsjubelæum henlagdes den første koncert til Tønderfestivalen, hvor over 1800 personer overværede koncerten i festivalens store telt. I sandhed et usædvanligt sted for en symfonikoncert. Prins Joachim og kulturminister Jytte Hilden deltog som æresgæster. De to følgende dage opførtes værket i Sønderjyllands-hallen i Aabenraa og på Kolding Teater.

Værket

Sønderjysk Sommer Symfoni består af elleve dele. To rene orkesterstykker og ni sange, hvoraf de fleste synges af solister og kor i vekselvirkning. Der er ingen handling i teksten som helhed. De ni tekster veksler fra ren naturlyrik over en kærlighedssang til et par sange med billeder fra en svunden tid i landsdelens historie. Således må man betegne »Studedriveren« og »Vise til en kniplepige«, der begge er opbygget med soli i versene og kor i omkvædet.

Her som eksempel 1. vers og omkvæd fra »Studedriveren«:

Baryton:

Se, her er sønderjydens land
så langt som jeg nu øjne kan.
Her er mer rigdom end jeg så
hvor jeg har lært at stå og gå.
Kom høveder afsted, afsted
mod aftenfred

Kor:

Hohøi, hohøi
er vejen drøj

*Komponisten og dirigenten Bo Holten, f. 1948.
Foto: Marianne Grøndahl.*

i middagssol i blæst og regn
langs brombærkrat og tjørnehegn
fra toldsted der til toldsted her
som linder pungens svinelæ'r.
Hver hertug ved hvad han vil ha'
hver krovært ta'r hvad han vil ta'.

Tilsvarende 1. vers og omkvæd fra »Vise
til en kniplepige«:

Sopran:

Her har du dit mønster
her har du akkorden
tolv alen skal nås
men hellere fjorten
bøj nakken, du lille
følg hvad her er priklet
og næste års mønster
blir mere indviklet.

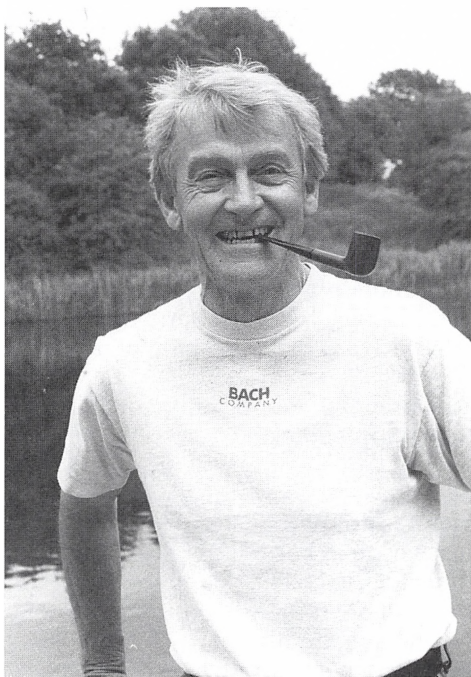
Kor:

Ja, den vej og den vej og så ovenover
et hjerte blir til hvis ikke du sover
og nedom og bagom og tvinde og flytte
og nu indimellem og kaste og knytte.

Midt i værket skildrer komponisten i orkesterstykket »Liv og kamp« Sønderjyllands historie i voldsomme udbrud, der bl. a. henviser til de slesvigske kriges kanontorden, fanfarer m.m.

Andre sange er ren naturlyrik, som f. eks. den langsomme »Farverne« for sopran:

Fra hav til hav når markens bølge,
en strimmel lagt fra syd til nord.
Et stykke land er klar til mødet
klædt på i blå og grønt.

Forfatteren Jens Rosendal, f. 1932. Foto: Jens Rosendal.

Med dæmpet strygerklang bærende en melodisk solo-obo som baggrund, fremtræder sopranen glasklart i et meget højt toneleje. Ved urpremieren lød det så smukt og betagende, at man skulle tro publikum holdt vejret. Så stille var der.

Andre sange har et udtalt folkeligt præg i såvel tekst som musik, så at de let vil kunne synges i almindelige forsamlinger og folkekor. Således i »Cykletur« med indtryk fra sommerlandet:

Vestenvinden over land
hår og frakke blafrer.
Cykletur på må og få
en sommerdag i juli.

Skilte med kartofler, kål,
sunde gulerødder,
æg af ægte skrabe høns,
og spurve midt på vejen.

Sommersymfonien rummer som nævnt også en romantisk kærlighedssang, der selvfølgelig - synges af sopran og baryton i duet.

Et teksteksempel fra sangen »Se, sommerdagen sejler væk«:

En sommerdag så rig og varm
har kysset hvert levende kræ.
Snart blunder den korteste sommernat
som fugle let i hvert træ.
Og hjerterne synger af glæde og tak,
din herlighed er mig så nær
at dybest et sted blir det skønneste til
når du kommer og kysser mig her.

Værket klinger ud med den bredt anlagte »Grænselandet«, hvor tekstforfatteren anlægger en mere symbolsk-filosofisk tone i forhold til de foregående mere lyrisk farvede sange. Solisterne synger hen over korets énstemmige brede og klare klang. Den opmærksomme lytter vil bemærke, at sopranen til slut synger

melodien til »Dejlig er jorden«. Her slutningen af »Grænselandet«, omend det generelt ikke er at yde en sang retfærdighed ved kun at bringe et mindre udsnit:

Dog dybt i natten
vil døgnets vende
og grådtung morgen skal møde lys.
Forvirringstiden
står op i klarhed
og sol og hjertesang skal fornys
så unge stemmer
og nye sole
og grønne marker hvor slaget står
og sprogets glæde
og landets skønhed
blir grænsesange til tusind år.

Værket kan vanskeligt klassificeres ind i en bestemt stilart. Der er sine steder tale om et helt moderne - noget springende - tonesprog, andre steder følges traditionen fra den danske folkelige sang. Kærlighedsduetten synes at rumme hitkvaliteter og kan minde om stilen fra de moderne engelske musicals af Andrew Lloyd-Webber.

Reaktioner

Ved uropførelsen blev værket - trods den utraditionelle »telt-akustik« ved Tønderfestivalen - modtaget positivt af såvel publikum som anmeldere.

JyskeVestkysten fandt værket flot trods nogle svagheder og skrev bl. a.: »Landsdelen har fået sit eget symfoniske værk med dynamiske, lyriske og rytmisk spændstige satser«.

Nordschleswiger skrev bl. a.: »Holten viser sig som en komponist med et stærkt udtryk, og man mærker hans klassiske baggrund«.

Flensborg Avis skrev bl. a.: »Til Rosenalds tekst havde Bo Holten skabt et fornemt musikalsk værk for sangere og orkester, en i bedste forstand folkelig nuti-

dig musik, afklaret og med appel til en samtid, der har hårdt brug for at møde kunstnerisk kvalitet og klar prægning«. *Jyllands-Posten* skrev bl. a.: »Opgaven gik ud på intet mindre end at lave et lyrisk værk til Sønderjyllands pris parallelt til Carl Niensens »Fynsk Forår«. Det må siges, at forfatter og komponist virkelig har ramt plet med det storslåede værk«.

Sommersymfonien er endvidere blevet sendt i Danmarks Radio.

Gentagelse

For arbejdsgruppen bag projektet var det en stor glæde, at værket blev så godt modtaget. Ligeledes forarbejdet, hvor bl. a. de mange korsangere lagde et stort og positivt engagement i arbejdet. Et flot eksempel på samarbejde mellem professionelle og amatører, hvilket da også udløste tilskud fra Statens Kulturfond.

Rent personligt er jeg glad for, at der kom så fint et resultat ud af at sætte Jens Rosendal og Bo Holten, der ikke på forhånd kendte hinanden, sammen.

I tilknytning til koncerten den 27. august 1995 er Sønderjysk Sommer Symfoni blevet gjort tilgængelig for alle, idet den udkom på CD på Gyldendal-selskabet Exlibris. Medvirkende orkester og solister er det samme som ved koncerterne, mens koret udgøres af de absolut bedste sønderjyske kor, forstærket med professionelle sangere fra ensemblet »Ars Nova«.

Der er ingen tvivl om, at Sønderjysk Sommer Symfoni fremover med mellemrum vil blive taget på programmet af Sønderjyllands Symfoniorkester. Man kunne håbe på, at også andre orkestre og kor vil få øjnene op for værkets universielle kvaliteter.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af ESKILD BRAM

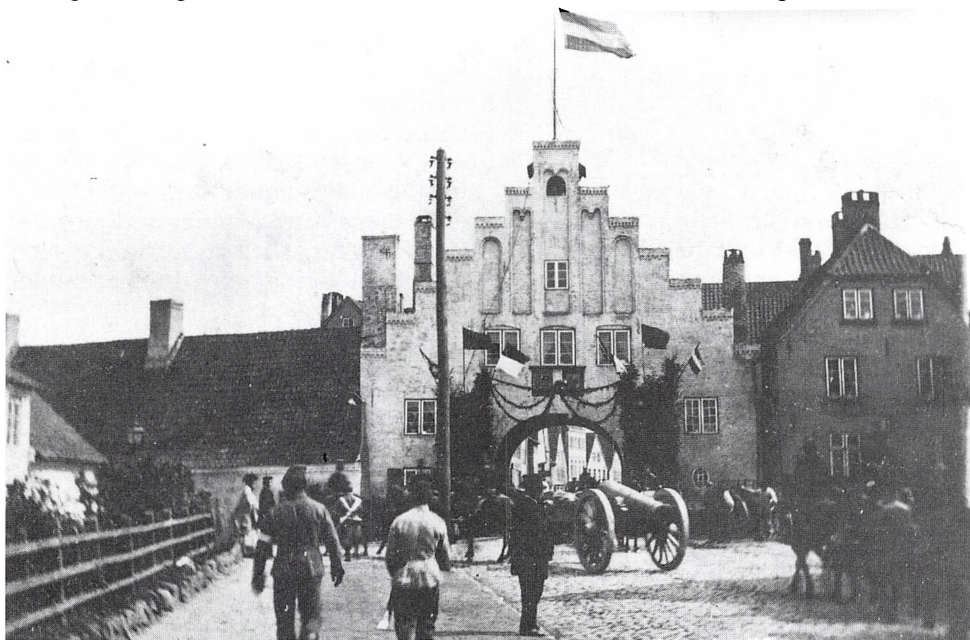
»Efter mangen en sommer« er titlen på en roman af Aldous Huxley. Vel er jeg ikke Huxley, og vel er denne krønike ikke en roman, men dog er handlingen henlagt til (Sønderjylland) sommeren 1995.

Normalt er det agurketid. Ferielukninger, ferierejser, ringridning og Grøn Rock m.m. Men så fik den varme sommer et input af både roman og romantik. Det var først den scenevante amtsborgmester Kresten Philipsen i rollen som Dronningens Vagtmester ved kulminationen på genforeningsfestlighederne den 11. juli i Kongeskansen på Dybbøl, efter at den gamle slagmark var blevet stormet af ringridere og husarer.

Møgeltønders linde gløde - af skam

Var dette poetisk realisme, skrev verdenspressen med på en kærlighedsroman, da det totalt overraskende blev meddelt, at prins Joachim havde forlovet sig med Alexandra Manley fra det fjerne Hong Kong, og at parret efter brylluppet den 18. november vil sætte bo på Schackenborg i det nære Møgeltønder. Store forventninger og en påtrængenhed så grov fra nysgerriges side, at slottet måtte gardere sig. Det var en flov historie, egnet til at få Møgeltønders linde til at gløde, som Egeberg Jensen forudså i sin hjemstavnsang: »For en fremmed...«.

Dette forhindrede dog ikke, at der skal

Østrigske tropper rykker gennem Nørreport i 1864. Foto: Eskild Bram.

skabes bedre forbindelse udefra til Schackenborg. Gode venner udenfor kongehuset ilede til hjælp. Tønder kommune bevilgede fluks 600.000,- kr. til istandsættelse af Schackenborgvej, der fører forbi slottet. Da denne vej nu var banet, doblede Sønderjyllands Amtsråd omtrent op. Efter forslag af amtsborgmester Kresten Philipsen - nu i rollen som kongelig skatmester - bevilgede rådet en bryllupsgave på ca. 1 mill. kr. at anvende til bl. a. genåbning af slottets hovedindgang mod øst fra 1700-tallet med ny bro over voldgraven samt et fornemt indgangsparti. Dermed åbnes udsynet til og fra slottet.

Et ordensmenneske

Helt så glat gik det ikke med den royale bevillings gang gennem amtsrådet. SF

Det færdige tårnmuseum i Tønder. Den flotte ombygning er skabt af arkitekt Niels Frithiof Truelsen. Foto: Tønder Museum.

ville slet ikke være med til at bygge bro, og socialdemokraterne satte grænsen ved 100.000,- kr. Det får man ikke meget for i vore dage. Men 18 borgerlige stemmer sikrede bryllupsgaven med anstand.

Slemst nok fik Kresten Philipsen i denne sag post festum tildelt rollen som ordensmenneske. »Hvis blik på brystet kan hjælpe«, skrev Robert Huhle den 11. september i JV og mere end antyder, at det forgyldte håndtryk til en kongelig person kunne tænkes at indbringe »en virkelig høj orden. For 1 mill. kr. må der kunne fås noget ordentligt med skulderbånd«, skrev Huhle. Det hele altså for en ordens skyld!

Var dette nu en bitter mandel, så forsøder konditorfirmaet Credin forventningens tid op til det kongelige bryllup med salget af en *prinsessekage*, en kaloriebombe bestående af en chokoladebund, abrikos marmelade og med pisket chokoladecreme, tilsat Cognac. Prinsesstærten er kronet med rubinrød gelégarniture og en gylden oblat. Under to sammenslyngede hjerter står ordet »Prinsessekage«.

Et genforeningssmykke

For at blive lidt endnu ved Kongehuset, åbnede grev Ingolf den 8. september en vandrestilling på det nye grænsemuseum nord for Christiansfeld. Udstillingen er skabt af fem sønderjyske pressefotografer, som forevige de sommerens festligheder i anledning af 75 året for Genforeningen. God ide - gode billeder. Ved samme lejlighed skænkede grev Ingolf, sønnesøn af genforeningskongen Christian X., museet en sølvbroche med et genforeningsmotiv, båret af dronning Alexandrine ved festen på Dybbøl i 1920.

Naturligvis skete der andet og mere, end de foregående linier kunne give indtryk af i forbindelse med en beskrivelse af det forløbne kvartal. Læsere, der kan holde til en opremsning af »almindelige

Grænselandsprisen på 4.000 DM plus en skulptur tildeles forfatteren Jacob Clausen. Prisen overrækkes her af Slesvig-Hostens ministerpræsident Ute Erdsiek-Rave mens Erling Olsen t.h. kommer med pengene. Foto: Ernst Winckelmann.

ting«, er velkomne til at skimme nedestående dagbog.

Istedløven »fritstilles«

3. juli: Besøgende i Tøjhusmuseets gård i København vil om et par år kunne opleve stedets majestætiske midtpunkt, Istedløven, i et helt andet »miljø«. Det skyldes moderniseringen og ombygningen af det kgl. Bibliotek, der efter museumsdirektør Ole F. Franzens bedste skøn vil lade H. V. Bissens kolossal-monument komme langt bedre til sin ret. Med flytningen til det sted, som kunstneren selv havde udset, nemlig Flensborgs gamle kirkegård, synes det trods uendelige diskussioner stadig at have lange udsigter. (Fl.A.).

6. juli: Vi bliver i dyreriget, det sprællevende. Den, der har læst om å-fiskeriet

i Vidåen og Rudbøl Sø før afvandingen i 1920'erne, vil have noteret sig navnet på en ædel fisk, som man troede var forsvundet fra Vidåsystemet. Det er *snæbelen*, »verdens mest sjældne fisk«, som den er kaldt i al beskendehed. Det er en ret lille, velsmagende fisk af laksefamilien, der herhjemme lever i Vadehavsområdet. En redningsaktion i sidste øjeblik (efter et skøn var der kun ca. 1.000 eksemplarer tilbage) har givet gode resultater. Genoplivningen er foretaget af Ribe og Sønderjyllands amter i samarbejde med Fiskeriministeriet. En undersøgelse i Ribe Å viser, at alene i vinter trak ca. 10.000 snæbler op for at gyde. De øvrige vandløb vil blive undersøgt senere. (JV).

Gas på Tønder

9. juli: Det meste af Tønder, inklusive

byrådet, har i stigende toneskala modsat sig, at naturgasselskabet DONG foretager borer i undergrunden med henblik på eventuelt at placere et gaslager dybt nede under den nordlige del af Tønder. En del af Schackenborgs tilliggende er omfattet af undersøgelserne, og det vakte nogen opsigt, at godsets ejer, prins Joachim, gav tilladelse til, at der blev foretaget borer på Schackenborgs grund. Dog uden at have taget stilling til planerne om placering af et gaslager under arealet. (JV).

Kongelig genforeningsfest

10. juli: 75 år efter, at kong Christian X. red den gamle grænse ned, fulgte den kongelige familie - eksklusive den sygemeldte prins Henrik - i de historiske spor. Dog ret så ydmygt til fods og klogeligt uden forsøg på at skabe nye nationale symboler. Nyt var dog det nye genfor-

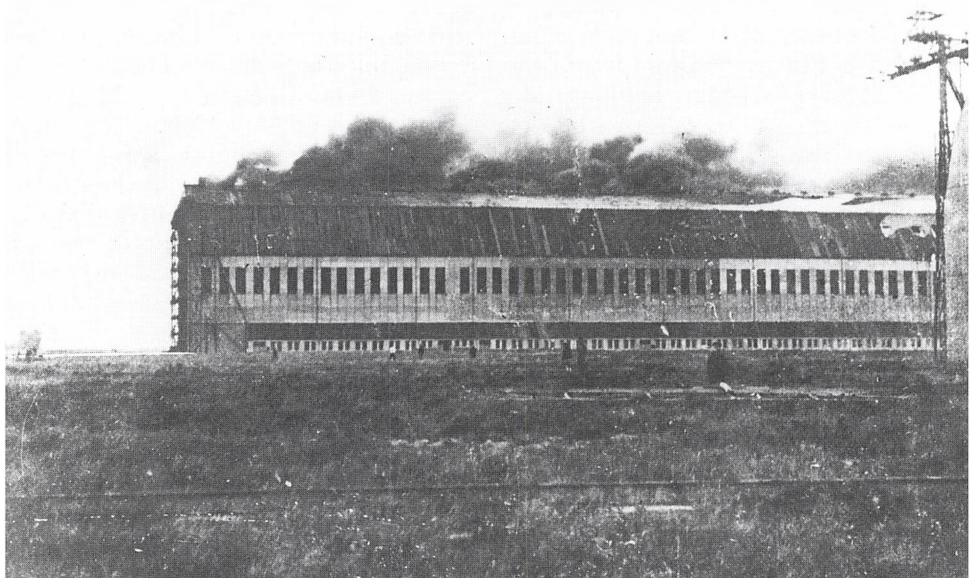
eningsmuseum, som på målstregen blev indviet af dronning Margrethe på mindedagen. Festtaleren ved den gamle grænse, undervisningsminister Ole Vig Jensen, mindedes taberen i 1920, det tyske mindretal. Han sagde i den forbindelse, at det er på vor evne til at tage vare på mindretallene, at vi skal vurderes. Ministeren mente dog, at vi indtil nu har løst opgaven på en sådan måde, at vi godt kan være et forbillede for Europa og resten af verden. På festdagen besøgte den kongelige familie også Tønder og meget naturligt prins Joachims Schackenborg Slot. Tønderbesøget var ligeledes lagt i farfaderens spor fra 1920.

Andendags-gildet på Dybbøl

11. juli: Mens der oppe ved den gamle grænse ved Frederikshøj for 75 år siden var én hest, der kom til at spille andenviolin, bød andendagsgildet i Sønderbog

1920-grænsens skaber H. P. Hanssen. Er han glemt af det offentlige Danmark, spørger Siegfried Matlok? Foto: Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

Skal Tønder have et zeppelin-museum? På billedet ses røgen slå op gennem taget af den store dobbelthal, »Toska«, efter syv ensædede jagerfly den 19. juli 1918 havde angrebet luftskibsbasen i Tønder. Flyene startede fra hangarskibet »Furious«, og angrebet blev dermed verdenshistoriens første hangarbaserede flyangreb. Foto: Imperial War Museum, London/Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

og Dybbøl på hele eskadroner af heste. Det var garderhusarerne og de lokale ringridere, der gav deres bidrag til den store folkefest. Dannebrog, som kong Christian X. i sin tid kyssede fligen af, var igen i centrum.

Dronning Margrethe kom i sin festtale ind på kongefamiliens personlige forhold til Sønderjylland: om moderen, dronning Ingrid's forsikring om, at det var sønderjyderne, der lærte hende at forstå, hvad det vil sige at være dansk. Det skete i en vanskelig tid. I dag er Sønderjylland vokset sammen med det gamle land, fremhævede dronningen.

Som noget »nyt« var grænselandets to nationale mindretal med på Dybbøl med lige store repræsentationer. I denne forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at den forsigtige, næsten pæredanske

hilsen, som det tyske mindretals formand, Hans Heinrich Hansen, holdt under Dannebrog, hilstes med bifald af den tusindtallige forsamling. For den tilstræbte ligevægts skyld skal det nævnes, at også formanden for Sydslesvigsk Forening, Heinrich Schultz, holdt en tale, hvori han påpegede, at på trods af ulykken ved grænsedragningen i 1920, så »kan jeg i dag se, at afstemningsresultatet fra 1920 var rigtigt«.

H. P. Hanssen glemt

Da det tyske mindretalsblad »Nordschleswiger« den 15. juli kommenterede Dybbølfesten, tog lederskribenten, Siegfried Matlok, et par danske briller på og fremsatte nogle bemærkninger, der var som grebet ud af den hidsige danske grænsedebate i 1920. Det var overraskende, hed

det, at kun to af talerne: biskop Vincent Lind og Hans Heinrich Hansen, mindedes grænsedrageren H. P. Hanssen. Dronning Margrethe, statsminister Poul Nyrup Rasmussen og amtsborgmester Kresten Philipsen gjorde det ikke. Matlok fandt i denne forbindelse en modsætning mellem på den ene side festtallerne fremhævelse af afspændingen ved grænsen, som var H. P. Hanssens ideelle målsætning, og så forbigåelsen af ham på en mindededag.

17. juli: Sønderjyllands Amt har tidligere åbnet for og skaffet adgang til trestjernede seværdigheder i landsdelen som f. eks. Gendarmstien nede ved grænsen og de forsprængte rester af den tyske Sicherungsstellung Nord. Hvem havde hørt om den for bare en menneskealder siden? Sommeren 1995 åbnede amtet for en ny »grøn« godtepose, indeholdende ikke færre end 190 turtilbud i Søn-

derjylland. Dem er der henvist til i en folder med titlen »Ud i naturen - tag med«.

Med lidt opfindsomhed hitter man ud af, at det kategoriske imperativ »tag med« også skal opfattes som en opfordring til at medtage folderen i forbindelse med besøg på biblioteker og turistkontorer. Et par smagsprøver på den grønne poses indhold af ture med ledsager kunne være Pøls Rev på Sydals, hvor en geolog fortæller om revets opståen i havet og den specielle natur på stedet. Der er tilbud om at studere fuglelivet på Rømø og andetsteds den lille, grønne løvfrø, som vi af den ældre årgang som drenge skammeligst indfangede og puttede i syltetøjsglas med en miniaturestige til større fornøjelse for mennesker end for den sagesløse, nu heldigvis fredede, padde. (JV og EB).

18. juli: De teaterglade hadersleveres

Orglet fra 1600-tallet i Dorotheakapellet på Sønderborg Slot. Orgelbygger Mads Kjersgaard (billedet) har genskabt Rafaelis' gamle instrument. Foto: Karin Riggelsen/Nordschleswiger.

Dante-ateret har indrettet et teater- og caféhus i ejendommen Laurids Skausgade 48. Stedet skal være mødested for alle kreative kræfter i byen, som hidtil har savnet et sted, hvor de kan udfolde sig. (JV).

»Nationale« sommerhuse

22. juli: Danske sydslesvigere har gennem årene følt det bittert, når de i forbindelse med ansøgninger om det ene og andet af danske myndigheder behandles som tyske statsborgere. Det gjaldt bl. a. ved køb af sommerhus i Danmark. Det er der nu fundet en løsning på. Tilladelse kan gives, hvis den danske ansøger over for Justitsministeriet kan dokumentere »et nært tilknytningsforhold til Danmark«. Det skal tages ganske bogstaveligt, udtaler fuldmægtig Anne Thalbitzer i Justitsministeriet til Fl.A. »Vi kigger folk meget grundigt i kortene... Det

er ikke nok alene at komme viftende med sit medlemskort til Sydslesvigsk Forening, eller at man har været på ferie det samme sted i Danmark i 25 år«.

Det tyske blad i Sønderjylland, No., skrev i en spids spidsartikel om sagen, at der her var noget galt med retssikkerheden. Bemærkelsesværdigt, hedder det, at den, der i årevis har ydet en indsats for det danske mindretal, har sine fordele - bl. a. et sommerhus med det rette sindelag!

Ombejlet zeppelin-museum

28. juli: På trods af mange slags museer i dette land kan Tønder byde på noget ganske særligt. Det er et zeppelin- eller luftskibsmuseum til erindring om tiden under 1. verdenskrig, da den tyske marine oprettede en luftskibsbasis i den nordlige bydel. Her opførtes et par mægtige haller, der kunne ses viden om. De

Schackenborg Slot, der danner rammen om sommerens royale romance. Foto: Institut for sønderjysk Lokallhistorie.

blev iøvrigt genstand for et engelsk luftangreb, der er noteret i krigshistorien som det første hangarskibsbaserede luftangreb på et mål i land.

Zeppelinmuseet fik i juni 1994 til huse i en tidligere tjenestebolig ved museet. Desværre kan Tønders zeppelingruppe ikke beholde disse velbeliggende lokaler på grund af det forestående nybyggeri ved Kunstmuseet. Derfor må museums-pionérerne finde nye og helst permanente udstillingslokaler. Et medlem af arbejdsgruppen, Manfred Petersen, udtaler til No., at der allerede er lovende forhandlinger om en flytning. Flere tyske museer har nærmest stået i kø for at få overladt de sjældne museumseffekter, i det mindste til låns.

30. juli: Bund deutscher Nordschleswiger, det tyske mindretals hovedorganisation, har taget initiativ til at få oprettet et rådgivningscenter for grænsependlere med støtte af EU-midler og lokal støtte. På trods af det dansk-tyske partnerskab i EU løber mange pendlere panden imod de indviklede regler, særlig af skatteteknisk og social-økonomisk karakter samt ved huskøb. En opgørelse fra 1992 viser, at over 1.000 bosiddende sønderjyder arbejder i Tyskland, mens ca. 1.200 personer pendler i modsat retning. (JV).

31. juli: Kværs Kirke har fået sin gamle døbefont tilbage, efter at den siden 1902 har været udstillet på Flensborg Museum.

Orgel-antikviteten på Sønderborg Slot

9. august: Den betydelige danske dronning Dorothea (1511-71), der fik en lang periode i enkestand, indrettede i den lange byggeperiode på Sønderborg Slot efter 1530 et slotskapel, senere kaldet Dronning Dorotheas Kapel. Dets særpræg var, at det i luthersk ånd understregede funktionen af prædikekirke, bl. a. ved, at prædikestolen fik den centrale plads i

kirken. I august 1995 kunne slottet genindvi kapellets unikke renaissance-orgel fra det 16. århundrede, et værk skabt af Rafaelis og genskabt af orgelbygger Mads Kjersgaard. Ved indvielseskoncerten med dronning Ingrid som hædersgæst spillede et stykke musik, der var som skabt til tid og sted: en ca. 400 år gammel messe af den nederlandske komponist Josquin Baston, der var kongelig sangmester og komponist hos Christian III. Det nye af det gamle på Sønderborg Slot har iøvrigt givet anledning til, at der i samarbejde med Det kgl. Bibliotek udgives et katalog over kompositioner fra 1500-tallet, fundet på Rostock Universitet af forskningsstipendiat Ole Kongsted fra Det kgl. Bibliotek. (JV og EB).

11. august: Sommerhusudlejningen på Rømø meddeler, at antallet af sommerhusovernatninger i Sønderjylland er steget med 8 procent i forhold til sidste år. Også belægningsen på landsdelens hoteller, vandrehjem og campingpladser tyder midt i august på, at turiststrømmen for alvor er vendt mod Sønderjylland. (FLA.).

Tårnmuseet i Tønder

14. august: Museum i et tårn. Det kan minde om eventyret om Rapunzel med de lange fletninger, som heksen holdt fangen i sit høje tårn. Museumsbyen Tønder har med dronning Ingrid som hædersgæst fortalt sit eventyr i form af et flot og særpræget møbelmuseum for bysbarnet, den verdensberømte 81-årige møbelarkitekt Hans J. Wegner. Tårnmuseet er de eksisterende museers nabo: det 42 m. høje vandtårn fra 1902, der er inddelt i otte etager, hvor man kan studere Wegners stole fra 1949 og frem til i dag. Allerøverst i tårnet, hvorfra der er en pragtfuld udsigt, er der indrettet mødelokale. Wegners datter, Marianne Wegner Sørensen, har tegnet konferencerbordet, omgivet af Wegners berømte-

ste stol, der slet og ret kaldes *Stolen*. Stolemuseet er realiseret i kraft af en stole-samling, som Wegner har skænket, og til ombygningen er ydet 10,8 mill. kr. fra A. P. Møller og hustru Chastine McKinney Møllers Fond. (Fl.A.)

16. august: I dronning Ingrid's travle, sønderjyske sommerferie indgik indvielsen af Brundlandt-centret i Toftlund. Navnet Brundtland minder om den norske statsminister, og det er da også hende, der har fået et projekt om en mere miljøvenlig omverden gennem et nedsat energiforbrug til at *Gro*. Borgerne og erhvervslivet i Toftlund har gennem de sidste fire år bestræbt sig på at spare mellem 30% og 50% af deres energiforbrug.

Ørneflugt

17. august: Ornitologerne har gjort den glædelige opdagelse, at fiskeørnen, også kaldet flodørnen, der sidste gang rugede i Danmark 1916, er vendt sparsomt tilbage. Den store rovfugl holder bl. a. til ved Haderslev Dam. Her vil blive opsat redeplateauer i tunneldalen mellem Haderslev og Vojens og ved Jels. Dette sker for at stimulere fiskeørnen til at yngle, således som det med held er gjort med rødglenten.

Forfatteren og læreren Jacob Clausen, Haderslev, der med sine historiske fri-luftsspil var med til at levendegøre sommerens genforeningsjubilæum, er som den første blevet udmærket med den nyindstiftede dansk-tyske genforenings-

I 50-året for at journalist ved dagbladet Politiken, Henrik Ringsted, fik bragt Istedløven fra Berlin til København, har debatten om istedløvens placering igen optaget avisspalterne i de varme sommermåneder. På billedet ses Istedløven under nedtagningen i Berlin 1945. Foto: Politiken/Institut for sønderjysk Lokalhistorie.

pris på 4.000 DM. Overrækkelsen foretoges af landdagspræsident Ute Edsick-Rave og Folketingets formand, Erling Olsen, i forbindelse med den første grænselandskongres i Aabenraa. (Fl.A.). På denne kongres foreslog den slesvig-holstenske Europa-minister Gerd Walter at danne en regionalforsamling, bestående af repræsentanter fra begge sider af grænsen. Dette var en nødvendighed, argumenterede Walter, »hvis regionen fortsat skal være synlig på Europakortet«. Amtsborgmester Kresten Philipsen svarede, at samarbejdet rent faktisk er i udvikling. Han var ikke afvisende over for tanken om at etablere et fælles kulturhus i grænselandet. (JV).

Strid om Istedløven

18. august: Istedløven har gang på gang været et kontroversielt emne mellem dansk og tysk. Men de senest registrerede løvebrøl vedrørte tyskerne indbyrdes. De blev udstødt af tyske historikere på et dansk-tysk symposium på Akademie Sankelmark. Mødet fik en brat ende og kunne ikke afsluttes med en tilsigtet fælleserklæring, fordi der fremkom skarpe modsætninger blandt de tyske historikere. De var dybt uenige om, hvorvidt løven burde vende tilbage til Flensborg og i givet fald, hvor den kunne opstilles. Trods dette første symposiums kulde sejl vil der også i fremtiden blive indkaldt til symposier for danske og tyske historikere. (JV).

22. august: Både det danske og det tyske mindretal i grænselandet kan glæde sig over en solid »Nachwuchs« eller efterslægt. I de tyske privatskoler nord for grænsen fik man ved det nye skoleårs begyndelse 128 elever i 1. klasserne og 129 børn i børnehaveklasserne. I fjor var de tilsvarende tal 143 og 121. Det samlede elevtal andrager 1162 eller 46 flere end i det forløbne skoleår. I de danske skoler i Sydslesvig er tallene 5571

elever ialt, en fremgang på 106. Antal nybegyndere 645 (604). Det danske privatskolevæsen, der også administrerer børnehaverne, modtager godt og vel to trediedele af den danske statsstøtte på ialt 286,4 mill. kr. (JV).

23. august: Flensborgs danske vartegn og trafikale flaskehals, den gode, gamle Nørreport, kunne den 3. september fejre 400 års fødselsdag. Under mottoet »400 Jahre Nordertor« markeredes jubilæet med bl. a. forskellige prøver på, hvorledes håndværkerne arbejdede, dengang byporten rejstes på Christian IV.'s tid, hvordan man spiste og drak osv. (Fl.A.).

29. august: Læge Johannes Brix, Aabenraa, kendt for sin medicinhistoriske publicering af sønderjyske emner, har fået tildelt Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen på 20.000 kr. I begrundelsen pristest Johannes Brix for sin »kompromisløshed, sin fine etiske holdning til lægegerningen og sit gode samarbejde med kolleger«.

Folkegaven

2. September: Vi får stadig nye museer. I Vojens er der nu offentlig adgang til resterne af »Nordeuropas største« bronzealderhus. Iøvrigt var det første gang, at et sådant hus er udgravet i Danmark. Det drejer sig om en gård på ca. 500 kvadratmeter. Haderslev Museum har rejst stolper for at markere vægge, lofter, ildsteder, opbevaringsgruber og båse til kreaturer. Fundet viser, at der her er blevet støbt i bronze og vævet tøj, farvet med planter. Da bronzealdergården ikke ligger langt fra det sted, hvor Skrydstruppen blev fundet, kan man godt forestille sig, at hun eller hendes slægt har boet på gården. (Jllp.)

8. September: Sønderjylland har i dag ca. 252.000 indbyggere. For ti år siden var 1,4 % af disse udlændinge, i dag er tallet 7.000 fremmede statsborgere, eller 2,8 % af den samlede befolkning. I lan-

det som helhed er fremmedkvoten 3,8 %.

13. september: Brugere af bibliotekerne i Slesvig-Holsten og Nordslesvig får næste år mulighed for at låne bøger på tværs af grænsen. Ideen med et grænseoverskridende, elektronisk biblioteks-samarbejde er, at man via computer kan søge, bestille og få materialet leveret gennem de eksisterende kørselsordninger nord og syd for grænsen.

15. september: Det meddeles i medierne, at der vil blive indsamlet en folkegave til prins Joachim og prinsesse Alexandra i anledning af deres bryllup. Midlerne skal anvendes til fire formål, nemlig:

Genåbning af den oprindelige hovedindgang til Schackenborg fra øst, så slottet bliver synligt fra Tønder-siden. Genetableringen omfatter også en bro over voldgraven, et nyt indgangsparti og et vejanlæg gennem haven i slottets midterakse.

Renovering af alt det eksisterende, der er synligt fra slotsgaden. Det vil sige alleéen, indgangspartiet, broen, porte, portnerboligen og voldgraven.

Have- og parkanlægget føres tilbage til et mere oprindeligt udseende.

Restaurering af slottet udvendigt.

Tilbage til naturen

23. september: Selvom den dansk-tyske grænse i sin helhed ikke er en naturgrænse, finder man noget af begge landes smukkeste natur i tunneldalen Nyhus (Niehus)-Kruså. Til genopretning af dette landskab henimod en mere naturnær tilstand er der afsat et stort beløb: 60 mill. kr. fra dansk side og 80 mill. kr. fra tysk side. Hertil forventes betragtelige EU-tilskud.

25. september: Den sønderjyske pige med en kometagtig politikerkarriere, Eva Kjer Hansen, er snublet lidt i starten som formand for Venstres gruppe i EU-par-

lamentet. Tre af de fire Venstrepolitikere dernede, Bertel Haarder, Niels Anker Kofoed og Karin Riis-Jørgensen kræver, at Eva Kjer Hansen giver plads for Haarder som formand, fordi man ikke var tilfreds med hendes indsats. Eva Kjer Hansen forklarer selv, at man i gruppen havde prøvet at finde frem til den bedst mulige arbejdsfordeling: Bertel Haarders lyst var at overvære alle møder i Europaparlamentet, mens Eva Kjer Hansens interesse mere lå i at opretholde kontakten til det hjemlige. Både Haarder og Kjer Hansen er tillige medlemmer af det danske Folketing. (No.).

26. september: Lærer Jacob Clausen, Haderslev, var med sit historiske friluftsskuespil genforeningsjubilæets dramatiske fortæller. Han udsender nu en roman, en ret så kompliceret kærlighedshistorie »Hjertebåndet«, der foregår i grænselandet, og hvis tema er vanskelighederne med at finde sine rødder. »Hjertebåndet« udkommer på Forum-Forlaget. (No.).

Den danske regering har endnu ikke taget stilling til, hvilken placering den foretrækker for det kommende dansk-tyske center for europæiske mindretal. Den slesvig-holstenske landsregering foretrækker Flensborg, og det samme gør den danske Sydslesvigsk Forening. Formanden Heinrich Schultz og lederen af det tyske mindretals sekretariat i København, Siegfried Matlok, foretrækker dog begge Aabenraa. Centret er budgetteret med 8 mill. kr. årligt i driftsudgifter. (RB).

Forkortelser:

Fl.A. Flensborg Avis
No. Nordschleswiger
Jllp. Jyllandsposten
JV JydskeVestkysten
RB Ritzaus Bureau
EB Forfatterens kommentarer.

Om indbydelsen til det tyske mindretal

Af BJØRN SVENSSON

Foranlediget af Sønderjysk Månedsskrifts oktobernummer har redaktionen modtaget et indlæg fra fhv. redaktør, Bjørn Svensson, om indbydelsen af det tyske mindretal til folkefesten på Dybbøl den 11. juli.

I Sønderjysk Månedsskrifts oktobernummer nævner Sprogforeningens formand, Jørgen Mågård, kritikken af indbydelsen til tysk deltagelse i Dybbølfesten den 11. juli, og han konkluderer: »Trods kritikken fastholdt udvalget, at vi i dag - 75 år efter Genforeningen og 50 år efter befrielsen - havde råd til at vise både åbenhed og tolerance over for mindretallet og hermed markere, at Genforeningen trods nationale modsætninger er lykkedes på fredelig vis.«

Da formuleringen fratager kritikerne »åbenhed og tolerance over for mindretallet«, skal den ikke stå uimodsagt, specielt ikke i et historisk tidsskrift. De kritikere, der har taget ordet, har faktisk i praksis vist mindst lige så megen åbenhed og tolerance overfor mindretallet

som udvalgsmedlemmerne, oven i købet også i en tid, hvor det var vanskeligere end i 1995.

Det må ikke gå i glemmebogen, at udvalgsmedlemmerne i første omgang forsvarede indbydelsen til den tyske folkegruppe med, at hjemmetyskerne er fuldgyltige danske statsborgere som vi andre. Men netop nationalt er de ikke som vi andre. Når man altid har kritiseret, at retsopgøret efter befrielsen ikke tog tilstrækkeligt hensyn til, at hjemmetyskerne nationalt var knyttet til Tyskland, kan man ikke godtage, at de bydes til en national, dansk fest, fordi de er »som vi andre«.

Kritikerne ønskede, at Dybbølfesten skulle være en fest for ligesindede, der i glæde over Genforeningen kunne samles - som grev Schack afgrænsende bebudede det i 1920 - til stævne, hvor dansk møder dansk.

At man i jubilæumsåret også holdt en dansk-tysk fest for det gode samarbejde, var derimod helt i orden.

Det sker – på nordslesvigske museer

»Om Dannebrog jeg ved.« - En udstilling om danskerne og deres flag

Den 3. november åbner en stor særudstilling om Dannebrog på Museet på Sønderborg Slot. Udstillingen, der er lavet i nært samarbejde med Orlogsmuseet og Viborg Stiftsmuseum, fortæller om Dannebrog fra middelalderen til nutiden. Vi starter med den klassiske myte om det korsbanner, der faldt fra himlen i 1219 til støtte og opmuntring for den danske hær under et korstog i Estland. Dette Dannebrog blev af Kong Hans medtaget i kampen om Ditmarsken år 1500 og blev her erobret af ditmarskerne. Da Ditmarsken blev tilbageerobret af danskerne i 1559, nævnes det udtrykkeligt i fredsbetingelserne, at det gamle Dannebrog skulle gives tilbage, og det blev ophængt i Slesvig Domkirke. Omkring 1640 skulle det være gået til grunde af ælde.

Der er talrige andre historier om flaget lige så farverige som denne klassiske myte. Udstillingen fortæller ikke blot om Dannebrog som magtens symbol, men i høj grad også om Dannebrog som folkets flag og brug af Dannebrog i krig og krisetider.

Den enevældige kongemagt forsøgte gennem forbud at hindre, at de almindelige borgere tog flagskikken op, men det mislykkedes. Fra 1840'erne begyndte den folkelige flagning at blive mere udbredt, og under Treårskrigen, 1848-50, slog den igennem for alvor. Men det skete uden officiel tilladelse, for først i 1854 blev det

tilladt for den almindelige dansker at bruge flaget.

I tiden under tysk styre var det forbudt at flage med Dannebrog, men i hjemmene hos de dansksindede sønderjyder var der talrige flag på billeder, broderier og kaffekopper. På stakitterne blev de rød-hvide olmerdugsdyner lagt til luftning, når tyske øvrighedspersoner kom gennem landsbyerne. Dannebrog har altid spillet en særlig rolle i trængselstider, også under den tyske besættelse 1940-45, hvor flaget spillede en central, men langtfra entydig rolle. Flaget blev benyttet af mange forskellige politiske grupper, herunder også af de danske nazister.

I udstillingens sidste afsnit belyses den folkelige flagskik med eksempler fra juletræsudsmykningen, kolonihaven, forsamlingshuset og sportskampe, hvor ikke blot spillerne men også tilskuerne markerer deres tilhørsforhold med de nationale farver. Endnu en iøjnefaldende (mis)brug af flaget vises i udstillingen: Dannebrog sælger godt og anvendes på stort set ethvert produkt fra leverpostej og pølser til undertøj og ferierejser.

Udstillingen, der rummer kunstværker, sjældne genstande, faner, flag, musik, film og billeder, kan ses til 1. september 1996.

ia

Museet på Sønderborg Slot

- Indtil 12. nov.: Engelske og danske krigsfotografier.
3. nov. - 1. sept. 1996: »Om Dannebrog jeg ved...«. En udstilling om danskerne og deres flag.
1. dec. - 21. dec.: Julearrangement for børnehaver, børnehaveklasser samt 1.-3. klasser.

Cathrinesminde Teglværksmuseum

- Indtil 1. april 1996: Teglværksmuseet er lukket.

Tønder Museum

- Indtil 31. dec.: Udstilling om Bryggeri- og Kromiljø.

Sønderjyllands Kunstmuseum

- Indtil 12. nov.: »Kunstnergaven« udstilling i anledning af genforeningsjubilæet.
Indtil 31. dec.: I Pumpehuset: »La Herida Absurda« Spaniensbilleder v. Bentemarie Kjeldbæk.
4. nov. - 14. jan. 1996: »Povl Schrøder«. Maleriudstilling.

Aabenraa Museum

- Indtil 12. nov.: Told og skat i 75 år. Udstilling om told- og skattevæsnernes historie med hovedvægt på deres rolle i Sønderjylland efter Genforeningen. Arr. af Told og Skat-museet.
26. nove. - 30. dec.: Oldemors juletræ.

Haderslev Museum

- Indtil 26. nov.: Annette Olesen og Dick Nyhuus. Maleri og skulptur. Arr. af Haderslev Kunstforening.
8. nov. kl. 19.30: Foredrag »Etnisk integration i Danmark«. Forfatteren Peter Seeberg er, som formand for regeringens og Folketingets Etniske udvalg, fortløbig med de aktuelle problemer.
29. nov. kl. 19.30: Foredrag »Mindretal og flertal - på hvilket grundlag?« Paneldiskussion efter taler af tre indledere: Prof. Ole Espersen, MF, Det baltiske Råds kommissær for menneskerettigheder (bl. a. mindretalenes) om mindretalsproblemer i Østersøområdet og mulighederne for at overføre erfaringer fra det dansk/tyske grænseland. Heinrich Schulz, formand for Sydslesvigsk Forening, om det danske mindretal i Sydslesvig - hvad har vi tilfælles? Hans Heinrich Hansen, formand for Bund deutscher Nordschleswiger, om det tyske mindretal i Nordslesvig - hvad har vi tilfælles?
25. nov. - 30. dec.: »Nissen«. En udstilling om nissens liv fra fødsel til død - i medgang og modgang.
2. dec. - 14. jan. 1996: Viggo Kragh-Hansen. Maleriudstilling med portrætter og eksteriører af en veteran i sønderjysk kunst. Kragh-Hansen er fyldt 85 i år og er stadig aktiv. Arr. af Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder.
10. dec. kl. 13-16: Julestue. En eftermiddag for hele familien med dukketeater, Luciaoptog, nisseudstilling, cafémusik, gløgg og æbleskiver. Arr. af Arkiv- og Museumsforeningen.

Midtsønderjyllands Museum

- Indtil ultimo nov.: Udstillingen »Den magiske tærskel«.
Indtil ultimo nov.: Maleriudstilling af Marius Kristensen.
3. dec. kl. 15: Adventskoncert.
11. dec. - 21. dec.: Julestue.
13. dec.: Luciaoptog og Steffensriddere.

Vestkystens kunstnere

B. D. Barrett: Vestkystens kunstnere 1850-1950. 128 s., stort format. Rigt illustreret i sort-hvid og farve. Kveller Forlag. Pris: 195 kr.

Det er nok de færreste, der tænker over, hvor mange kunstnere der egentlig har arbejdet langs den sønderjyske vestkyst. Men i den store og flotte bog, som englænderen B. D. Barrett, der til daglig arbejder på Fanø Kunstmuseum, netop har udsendt, får man et godt billede af malerne fra grænsen til Esbjerg og Fanø.

Det er selvsagt billederne, der er bogens tyngdepunkt, og gennem dem får man præsenteret en rig mangfoldighed af såvel motiver som stilretninger.

Bogen omhandler 28 kunstnere, der alle præsenteres med en kort biografi og mindst en illustration, heraf flere i farver. I to tilfælde gengives det samme billede lidt overflødigt både i sort-hvidt og farve (s. 27 og 47 samt s. 39 og 123). Endvidere er der en ganske kort omtale af endnu en række kunstnere.

Blandt de mere kendte er guldaldermaleren C. F. Sørensen, symbolisten Johan Rohde og digteren Holger Drachmann, der også var en habil landskabsmaler, selv om det næppe er rimeligt at kalde ham »en af de berømteste danske kunstnere«. Det var han ikke som maler, men derimod som lyriker. Kunstnerne var virksomme på Fanø, som sammen med Ribe nok er den lokalitet, der har tiltrukket flest kunstnere, mens Rømø mærkværdigvis ikke på samme måde har virket som en magnet.

Barrett omtaler ikke, at den betydelige kunstner L. A. Ring i 1903 malede mindst to billeder i Skærbæk (det ene tilhører Davids Samling, det andet er i privateje), og at tyskeren Zimmermann på omtrent samme tid udførte bl. a. et glimrende interiørbillede på Rømø. Det nævnes heller ikke, at den norskfødte Arne Lofthus i 1912 malede det store alterbillede »Lader de små børn komme til mig« med lokale modeller til Skærbæk fri-

menighedskirke, nu i kapellet på kirkegården.

Det forekommer mere end ejendommeligt, at Emil Nolde, som dog ubetinget er den største kunstner, der har arbejdet på denne egn, kun lige er nævnt, men uden illustration, når en anden og langt mindre betydningsfuld nordfrisisk kunstner som Carl Ludwig Jessen er medtaget. C. L. Jessens virke, som primært fandt sted syd for den nuværende grænse, er omtalt og repræsenteret med ikke mindre end fire afbildninger. Det er i øvrigt det største antal, som bliver nogen kunstner til del.

Fra Skærbækegnen og Rømø omtales malere som Peter Nicolaisen, A. Petersen-Røm og Agnes Smidt, men også kunstnere udefra har virket her. Således malede københavneren William Wandahl allerede i 1888 på Rømø, og i 1921 havde øen besøg af H. Valdemar Magaard, der også malede i Tønder. Fr. P. Becker, Herbert Wentscher og Maren Høyer burde nok have været omtalt, når Petersen-Røm er med, selv om deres virke på egnen primært falder efter 1950.

Skærbæk Væveskole tiltrak o. 1900 adskillige tyske jugendstilkunstnere, og et enkelt tæppe er afbilledet, uden at der dog gøres meget ud af dette kapitel i egnens kunsthistorie.

Enkeltheder i tekst og billedvalg forekommer diskutabelt, bl. a. burde billedet af Peter Tom-Petersen s. 25, der angiveligt skal forestille Ribe domkirke, have haft en kommentar med på vejen. Selv om dele af motivet synes at være taget fra domkirken, har koret i hvert fald aldrig haft den udformning, som ses på billedet.

Som helhed må det dog siges, at B. D. Barrett har udsendt en smuk og yderst nyttig bog om vesteregns kunstnere. Der er tale om et pionerarbejde, som man kun kan være taknemlig for, samtidig med at man glæder sig til de næste to bind, der skal omfatte området fra Varde å til Skagens Gren.

H. E. Sørensen

Rødning Højskole 1844-1994

Käthe Z. S. Pedersen og John Pedersen: Rødning Højskole 1844-1994. Udgivet af Rødning Højskole 1994. 254 s., ill. Pris: 120 kr.

Jubilæumsskriftet om Rødning Højskole er en vægtig sag - på alle måder!

Kolofonen beretter ikke om papirkvaliteten; men den er god og glittet, med smukt opsatte sider og farvelitografi på forsiden af den store bog. Billedmaterialet er velvalgt, sproget er tilpas folkeligt. Forfatterne er også kendt med miljøet. John Pedersen har således i en årrække selv været lærer på Rødning Højskole. Bogen falder i to dele. 1. Hovedtræk af Rødning Højskoles historie. 2. Temaer, herunder afsnit om elever, undervisning, personale, bygningshistorie og forholdet til omegnens befolkning.

Det er Rødning Højskole, der selv står som udgiver, og bogen har fået støtte fra en række fonde samt Sønderjysk Skoleforening og Undervisningsministeriet.

Der er således tale om en officiel udgivelse som markering af et væsentligt jubilæum i dansk skolehistorie, 150-året for oprettelsen af Danmarks første højskole.

Første del af bogen indeholder det »obligatoriske« stof. Præsentationen af mændene bag skolen, problemer med økonomi, forstanderskifte, skolens linie, den delvise lukning i den tyske tid og genopbygningen efter 1920. Her fortælles skolens *officielle* historie i lyst og nød frem til jubilæumsåret. For fagfolk og specielt interesserede er de mange detaljer væsentlige, men for den almindelige læser er det selvfølgelig ikke det sjoveste stof!

I anden del fortælles historien om *livet* på skolen, oplevelseshistorien. Her kommer man mere ind under huden på Rødning og hører nogle af de gode historier om elever og lærere. Således beretningen om fastelavnstesten i 1863, hvor et af de store diskussionsemner var elevernes brug af hvide handsker til festen!

Bogen giver bl. a. gennem citater fra elevdagbøger et godt indtryk af hverdagslivet. Den kan fint læses af andre end Rødning-entusiaster, for den giver et meget godt tidsbillede af, hvad højskoleliv har været og er i dag.

Ind i mellem kommer der forbløffende

oplysninger frem, som f. eks. at man frem til 1971 har haft et internt karaktergivningssystem i skolens protokol! Eleverne så bare aldrig deres karakterer, som kun var til brug for lærerne og forstanderen. Gad vide, om man har haft det på andre højskoler?

De to »store« forstandere i Røddings historie, Hans Lund og Fog Pedersen fylder sikkert med rette - meget i bogen. Det fortælles om Lund, at han i samfundslæretimerne formåede at holde eleverne i ånde med én lærebog - Statistisk Årbog! Det kan man kalde pædagogiske evner!

Et problem ved bogen er den todelte form, som betyder, at en del oplysninger unødigt gentages. Nogle få henvisninger kunne have været løsningen. Den manglende koordinering er et reelt problem i afsnittet om skolens bygningshistorie. Her omtales f. eks. en skitse fra 1846, som faktisk findes i bogen, men et helt andet sted og uden sidehenvisninger.

Generelt mangler man i dette afsnit en grundplan over Rødning Højskole idag. Fremstillingen bliver af og til for intern. Selv om man har besøgt højskolen, er det ikke sikkert, at man husker, hvordan Sibirien ligger i forhold til Gule Stue, eller hvor »Den nuværende placering« af køkkenregionerne er.

Det er inkonsekvent, at der er gode billedtekster overalt, undtagen ved helsidesbillederne, hvor man må om i billedfortegnelsen bagi for at få sin nysgerrighed stillet! Endvidere er der især i 2. del en del trykfejl.

Bortset fra dette er det en god og solid bog om Rødning Højskole. Kan du li' højskoleliv, så læs den! Og har du selv været på Rødning, er den selvfølgelig et *must*, som er fundet for prisen!

Elsemarie Dam-Jensen

Næste nummer udkommer
i begyndelsen af
december.

En hæderlig begravelse

I dag, hvor begravelsen er en stille ceremoni blandt de nærmeste efterladte, kan det være vanskeligt at forstå den virak, som omgærende en begravelse i det gamle landbosamfund, men begravelsen var bl.a. en anledning til kulturelt at markere sin økonomiske og sociale position i samfundet. Målestokken var følgets størrelse, udstyret ved begravelsen og beværtningen. Et andet skel var mellem ukonfirmerede børn og voksne.

Et af de første signaler til det omgivende samfund var døderingningen med kirkeklokkerne, når en var død i sognet. Omfanget af ringningen markerede den sociale status og økonomisk formående. Efter rangforordningen af 21. august 1719 blev der i Vor Frue kirke i Haderslev således ringet med alle klokker eller den store klokke for personer i første rangklasse. For personer i anden og tredje klasse var der ret til ringning med tre klokker uden den store, mens der kunne ringes med to klokker i en halv time for medlemmer af fjerde rangklasse. Dog havde medlemmer af fjerde rangklasse mulighed for ringning med tre klokker, hvis de ønskede det. Antallet af klokker angav, hvorvidt der var tale om et barn eller en voksen. En klokke for et barn og to eller flere for en voksen.

Tydeligst kom forskellene til udtryk ved selve begravelsen. I København var der i midten af 1800-tallet således seks forskellige ligvogne. Den billigste kostede en rigsdaler, men den var så ringe, at den som respekterede den afdøde »... ikke vil lade dem begrave paa en udelikat Maade, hvo der har en blot lidet dannet Smag, vil neppe kunne overvinde sig til at bruge nogen ringere Ligvogn end den til 5 Rdl.«. I de fleste provinsbyer kunne mindre dog gøre det. Aabenraa by havde således to ligvogne, »den fine ligvogn med flor om cylinderen og med de små søde guldengle« og den tarvelige med korset.

En af de vigtigste bestanddele ved begravelsen var selve ligbæringen. Prisen og der-

med standarten fulgte ligvognen. I Tønder opererede man i begyndelsen af 1800-tallet med fire klasser. Den bedste til en pris af 16 rigsdaler courant men her fik man til gengæld den bedste ligvogn og 12 bærere, som udførte arbejdet med den bedste hyldest til gud. For otte rigsdaler courant fik man den bedste ligvogn men kun otte bærere. Herefter var springet stort ned til den tredje og fjerde klasse, hvor man måtte nøjes med den anden klasses ligvogn, seks bærere og intet følge.

Efter begravelsen var der traditionelt middag og gilde, hvor der blev trakteret efter evne men med rigelige mængder af vinsuppe, øl og brændevin. Intet under, at selskabet kunne blive særdeles livlige. Dog blev der sjældent spillet kort eller danset ved disse gilder.

En gruppe skilte sig ud. Det var de fattige og udstødte. Når fattigvæsenet stod for begravelsen, blev der som hovedregel betalt for kiste og graverløn men næppe meget mere. Begravelsen foregik i stilhed uden sang, klokkeringning og i begyndelsen af 1800-tallet endnu uden præstens eller degnens tilstedeværelse. En fattigbegravelse skulle først og fremmest virke afskrækkende og hindre spekulation i en hæderlig begravelse på det offentliges bekostning, og det gjorde den. Det var fattigfolks skræk at ende i »armjorden« tæt ved den uindviede jord.

Fra slutningen af 1800-tallet var der en ændring på vej i begravelsesskikkene. Begravelsen blev til en privat højtid for de nærmeste og det feststemte begravelseskildet til et stille mindesamvær. »Fremmede og uvedkommende burde have så megen agtelse for døden, at de holder sig borte«, udtalte Emma Gad i 1918 og cementerede derefter dommen over landbosamfundets begravelsesskikke med ordene: »Sorg passer ikke til en duftende steg og klirrende glas«.

kf